

T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ

I. ULUSLARARASI KATILIMLI
BİLİM DİN VE FELSEFE TARİHİNDE
HARRAN OKULU
SEMPOZYUMU

28-30 Nisan 2006

I. CİLT

Editör

Prof. Dr. Ali BAKKAL

ŞANLIURFA 2006

EĞİTİM TARİHİ PERSPEKTİFİNDE HARRAN OKULU

Şakir GÖZÜTOK*

Cok eski çağlardan beri kendinden söz ettirmeyi başaran Harran şehrinin ismi, ilk kez yazılı belgelerde, Suriye’de dönemin en güçlü kent devletlerinden biri olan Ebla Krallığı’nın merkezinde bulunan tablet arşivlerinde karşımıza çıkmaktadır. M.Ö. XXIV yüzyılın öncesine ait olan bu bilgiler¹, tarihin derinliklerinde Harran’ın merkezi bir konumda olduğunun ilk işaretleri sayılabilir.

Eğitim Tarihi perspektifinden baktığımızda, Harran’da iki önemli unsur ile karşılaşırız: Bunlar Sin Tapınağı ile Harran Okulu’dur.

1849 yılında Akdeniz’de bulunan Cythera (Kithira) Adası’nda keşfedilen eski Akatlılara ait ve 1853 yılında yazılmış bir elyazmasındaki bilgilere göre Sin Tapınağı, Kral Naram-Sin tarafından M.Ö. 19. yüzyılın sonlarında kurulmuştur.²

Eski Mezopotamya’da Güneş ve Ay ikili tanrı olarak biliniyordu. Sümerler, Ay tanrısını Suen veya Nanna (Nannar) olarak isimlendiriyorlardı, bazen de iki ismi birlikte Nanna-Suen olarak kullanırlardı. Akadlar döneminde Suen ismi daha sonra “Sin” olarak telafuz edilmeye başlandı. Sin Mabedi özellikle Babililer zamanında popüler duruma gelmiştir. Babil Kralı Nabû-na’id (Nabonidus, M.Ö. 556-539)’ın annesi, bu tapınakta rahibe olarak görev yapmıştır. Nabû-na’id, kız kardeşini de Güney Mezopotamya’da bulunan Ur (Tell Muqqayyir) şehrindeki Sin tapınağına rahibe olarak atamıştır.³ Sin mabedinin sahip olduğu konumdan dolayı yöneticilerin de yakın ilgisi neye çektiğinden, bu mabede kayıtsız kalmayan idareciler, yakınlarını din adamı olarak görevlendirmek suretiyle halkı daha rahat yönetmenin yolunu bulmuş olmalıydılar. Nitekim Asur kralı Assurbanipal de, en küçük kardeşini 652 yılının başlarında Sin mabedine papaz olarak atamıştır.⁴

Mari vesikalarında, Harran’daki ay tanrısı mabedinde bir antlaşmanın

* Yrd. Doç. Dr., Yüzüncü Yıl Ü. İlahiyat Fak., Din Eğitimi Bilim Dalı Öğr. Üyesi, sgozutok@yahoo.com

¹ Aynur Özfirat, **Eski Çağda Harran**, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul, 1994, s. 35.

² Steven W. Holloway, *Assur is King, Religion in The Exercise of Power in The Neo-Assyrian Empire*, Brill-Boston, 2002, p. 391.

³ Jeremy Black and Anthony Gren, **Gods, Demonds and Symbols of Ancient Mesopotamia**, British Museam Pres, 1992, p. 135.

⁴ Holloway, a.g.e., s. 412.

imzalandığına dair bilgilere rastlanmaktadır. M.Ö. iki bin yılının ikinci yarısına ait Hitit belgelerinde de Hitit Kralı Şubbilulüma ile Mitanni Kralı Mattiwaza arasında yapılan antlaşmada Harran'ın ay ve güneş tanrıları şahit olarak tutulmuşlardır.¹ Pek çok tarihi belgede Harran ismine rastlamak mümkündür. Söz gelimi M.Ö. XIV. Yüzyıldaki yazılı belgelerde de Harran'daki Sin tapınağından söz edilmektedir.² Harran ismine yer veren bu kayıtlar, aynı zamanda bu şehrin tarihteki önemine yapılan atıfları ifade etmektedir.

Ay tanrısının konumunu güçlendirdiği bir şehir olan Harran'daki Sin Mabedinde yapılan ve "akitu" denilen dini törenlere özellikle Asurlular zamanında kralın elbiseleri de "katılır"dı ve "akitu" adına Asurluların değişik şehirlerinde düzenlenen festivallerden biri de Harran'da kutlanıyordu.³ Babil ve Harran gibi şehirlerde Tanrı inancından dolayı elit tabakanın okuryazarlık açısından eğitilmiş olduğu tahmin edilmektedir.⁴ Harran, bulunduğu konum itibarıyla tarih boyunca kervanların güzergâhında bulunuyordu ve Ay tanrısından dolayı uluslararası bir prestije sahipti. Bu yüzden kuzey Mezopotamya'nın yönetildiği bir merkez durumunu çoğu kez muhafaza etmiştir.⁵

İlk dönemlerden itibaren daima önemli bir konumda olan Sin Mabedi'nin, Harran'a dikkatleri çektiği ve bu yüzden Harran daima dini ve kültürün kaynaştığı bir kent olmayı başarmıştır. Tarihte çeşitli devletler tarafından sıkça el değiştiren Harran, çoğu zaman bir sınır bölgesi olarak kalmıştır. Hudut bölgesi olması sebebiyle, sınırı bulan devletler bölge halkına müsamahalı davranıyorlardı. Uzun yıllar pagan kültürünün varlığını devam ettirmesinde bunun önemli bir rol oynadığı kanaatini taşıyoruz. Keza Hıristiyanlığın resmi din olarak kabul edilmesinden sonra Roma İmparatorluğu'nda gözden düşen antik medeniyetin devamı olan Helenizm kültürü ve Romalılar tarafından sapık kabul edilen Hıristiyan mezhepleri, söz konusu müsamahadan istifade ederek bu bölgede tutunmaya başlamışlardır.⁶

Zaten daha önce Büyük İskender döneminde (M.Ö. 331-323) Harran diğer şehir devletleriyle birlikte Yunan hakimiyetine girmiş ve bu tarihten itibaren istilacılar ve Yunanlı göçmenlerden dolayı bir Yunan kolonisi haline gelmiştir. Harran'ın bu yeni konumu buradaki kültürün Yunan kültürü (Helenizm) ile tanışmasına sebep olmuş ve zamanla Harranlılar, kendi geleneksel yıldız-gezegen kültürüne dayalı politeist/paganist din anlayışlarını Helenizm etkisinde yeniden yorumlamaya yoluna gitmişlerdir. Helenizm etkisindeki Harranlılar, her ne kadar dinsel açıdan eski Yunan geleneğinden etkilenseler de binlerce yıldır adeta kendileriyle özdeşleşmiş olan gezegen kültüne dayalı politeizmden asla ödün vermediler.⁷

¹ Fikret Işıltan, **Urfa Bölgesi Tarihi**, İ.Ü. Edebiyat Fak. Yay., İstanbul, 1960, s. 5.

² Özfirat, a.g.e., s. 45.

³ Holloway, a.g.e., s. 275.

⁴ Holloway, a.g.e., s. 292.

⁵ Holloway, a.g.e., s. 404.

⁶ Ramazan Şeşen, **Harran Tarihi**, T.D.F. Yay., Ankara, 1996, s. 8.

⁷ Şinasi Gündüz, **Anadoluda Paganizm Antik Dönemde Harran ve Urfa**, Ankara Okulu Yay.,

1081 yılında Numeyriler adına Harran valisi olan Yahya b. Şatır, Sabülere ait son mabedi yıkarak buradaki putperestlerin varlığına son vermiştir.¹

Harran Okulu'nun Kuruluşu

Bilindiği gibi roma İmparatoru Justinian, hocalarının dinsizlik adına eğitim yaptıkları gerekçesi ile Atina Okulunu kapatmıştır. Bu zaman zaman karşılaşılan bir durumdur. Nitekim daha önce 482 yılında İmparator Zeno da Urfa Okulu'nu kapatmıştı.² 529 yılında Roma İmparatoru Justinian Atina'daki Neoplatonist anlayışına sahip okulu kapattığında burada toplam yedi filozof aktif görevde bulunuyordu.³ Bu filozoflar, okulları kapatıldıktan sonra Pers hükümdarı I. Hüsrev tarafından kabul gördüler, söz konusu filozofları Cüdişapur kentine yerleştiren hükümdarın bizzat kendisi de bunlardan felsefe dersleri almıştır.⁴ Daha sonra Bizanslılar ile 532 yılında antlaşma yapılması üzerine İran Hükümdarına sığınan filozoflar geri gönderilmişlerdir. Bu filozoflardan Simplicius, Perslerin sınırına yakın olan Harran'a yerleşti.⁵ Tarihçi Agathias'a⁶ göre, İskenderiye'deki rakibi John Philoponus ile eskiden girdiği şiddetli bir polemigi devam ettiren Simplicius, geri dönmeyip burada Neoplatonist bir anlayışa sahip olan Harran Okulu'nu kurdu ve ömrünün geriye kalan kısmını Harran'da geçirdi.⁷ Dolayısıyla şimdiye kadar ne zaman kurulduğu meçhul olan Harran Okulu'nun 532 yılı veya sonrasında filozof Simplicius tarafından kurulduğu açığa çıkmış olmaktadır.⁸ Bu bilgiler, aynı zamanda paganist bir toplum olan Harran yöresinde neden paganist anlayışa sahip değil de, Neoplatonik ve Hermetik anlayışa sahip bir okulun bulunduğunu da açıklamaktadır.

Bu tarihten sonra Harran'da eskiden beri önemli bir mevkii olan Sin mabedi ile birlikte Harran Okulu da hayatiyetini İslam'ın hakim olduğu dönemlerde dahil olmak üzere on birinci yüzyıla kadar devam ettirmişlerdir.⁹ Gerçektende Harran'ın 640 yılında Müslümanlar tarafında fethedilmesinden¹⁰ sonra Harran Okulu belki de tarihinin en parlak dönemini yaşamıştır.

İskenderiye'de bulunan meşhur okulun çeşitli sebeplerle zayıflamasından sonra

Ankara, 2005, s. 33.

¹ Şeşen, a.g.e., s. 17.

² De Lacy O'leary, **How Greek Science Passed to The Arabs**, Routledge, First Published, London, 1948, p. 57.

³ Averil Cameron, *The Mediterranean World in Late Antiquity AD 395-600*, Routledge, 1993, p. 134.

⁴ M. Mahfuz Söylemez, **Bilimin Yitik Şehri Cüdişapur**, Araştırma Yay., Ankara, 2003, s. 78.

⁵ John Marenbon, *History of Philosophy: Medieval Philosophy*, Volum 3, Routledge, 1998, p. 25.

⁶ Agathias Scholasticus (536- 582/594), İmparator Justinian döneminde yaşamış ve daha sonra "On The Reign of Justinian" adlı 5 ciltlik bir eserde söz konusu dönemi kaleme almıştır.

⁷ Cameron, a.g.e., s. 134.

⁸ J.A.S. Evans, *Age of Justinian: The Circumstances of Imperial Power*, Routledge, 2000, p, 70.

⁹ Jonathan P. Berkey, *Formation of Islam: Religion and Society in The Near East, 600-1800*, Cambridge University Press, 2002, p. 99.

¹⁰ İbn Esir, **el-Kamil fi't-Tarih**, Daru Sadr, Beyrut, 1979, c.2, s. 562; Taberi, **Tarihu'l-Umem ve'l-Muluk**, Müessesetu'l-A'lam li'l-Matbuat, Beyrut, 1998, c.3, s. 456.

burada bulunan hocalar kitaplarıyla birlikte Ömer bin Abdulaziz (717-720) zamanında Antakya Okulu'na gelmişlerdir. Yaklaşık 130 veya 140 yıl Antakya'da devam eden öğretim daha sonra Harran'a intikal etmiştir.¹ Hocaların kitaplarıyla birlikte bu seyahatini "Ta'lim Meclis"nin seyahati olarak nitelendiren Tarihçi Mes'udî, Harran'a geçişin Mütevekkil (847-861) zamanında olduğunu ve Mu'tazit (892-901) döneminde buradan da Bağdat'a taşındığını ifade etmektedir.²

Konu ile ilgili bize intikal eden ve Farabi'den aktarılan bir başka bilgi şöyledir: Öğretim İslam'dan sonra İskenderiye'den Antakya'ya intikal etti ve burada bir tek öğretmen kalıncaya kadar uzun süre devam etti. Buradan mezun olan iki kişinin beraberinde bir çok kitap bulunmaktaydı. Bunların birisi Harranlı diğeri ise Mervliydi. Mervli olanın yanında da iki kişi eğitim gördü. Bunlar İbrahim el-Mervezî ve Yuhanna b. Haylan idi. Harranlılardan ise İsrail el-Askaf ile Kuveyrî eğitim gördüler. Bunların ikisi de bilahare Bağdat'a geçtiler. İsrail el-Askaf din işleri ile, Kuveyrî ise öğretimle meşgul oldu. Yuhanna b. Haylan da mensup olduğu dinin işleri ile uğraştı. Bağdat'a gidip orada ikamet eden İbrahim el-Mervezî, Metta ibn Yunan'dan mantık öğrendi. Farabi de Yuhanna b. Haylan'dan ilim öğrendiğini ifade etmektedir.³

Yukarıdaki bilgilere göre, İslam'ın fethinden önce felsefi bir okul olarak mevcut olan Harran Okulu, Müslümanların hakimiyetinden sonra ikinci bir felsefi dalgayla desteklenmiş olmaktadır. Bu durumda Antakya'dan gelen hocaların yaklaşık kırk yıl burada kaldıkları ve sonra Bağdat'a taşındıkları düşünülünce, yeni gelen filozoflarla başlayan Harran'daki öğretim sürecinin pek fazla sürmediği anlaşılmaktadır.

Hermetik edebiyatın Arap kültürüne bu tarihten önce girdiği göz önünde bulundurulduğunda, Harran ekolünün en azından "Talim Meclisi"nin, İslam kültüründe tesirlerini gördüğümüz Hermetik anlayışın tek kaynağı olmadığı anlaşılmaktadır. Hermetik anlayışın ana kaynağının İskenderiye olduğu düşünülürse, İslam dünyasının bu anlayışla ilk tanışmasının İskenderiye ve onun Filistin'deki uzantıları vasıtasıyla olduğu ve ikinci kaynağı ise Harran Okulu olduğu açıklığa kavuşmuş olmaktadır.⁴ İskenderiye Kütüphanesi'ndeki kitapların Müslümanlara ilk intikali, Muaviye'nin torunlarından "Emevilerin Filozofu" olarak bilinen Halid b. Yezid'in (öl.85/704) halifelik umutlarını Mervan b. Muhammed'e kaptırdıktan sonra kimya ve astrolojiyle ilgili bir çok kitabı Arapça'ya tercüme etmesiyle başlamıştı.⁵

Harran Okulu'nun İslam dünyasındaki önemi, bu okulda verilen eğitimden çok, burada yetişen alimlerin bıraktıkları tesirlerden kaynaklanmaktadır. Burada yetişen

¹ Ali Sami en-Neşşar, **İslamda Felsefi Düşüncenin Doğuşu**, İnsan Yay. İstanbul, 1999, c.1, s. 144.

² Mes'udî, **et-Tenbih ve'l-İşraf**, Daru't-Turas, Beyrut, Ts., s. 105.

³ Max Meyerhof, **"Mine'l-İskenderiyye ile'l-Bağdat"**, Arapçaya Terc: Abdurrahman Bedevî, et-Turasu'l-Yunanî fi Hadaratı'l-İslamiyye, Daru'l-Kalem, 4. Bsk., Beyrut, 1980, s. 61, 62.

⁴ Muhammed Abid el-Cabirî, **Arap Aklının Oluşumu**, Çev: İbrahim Akbaba, İz Yay., İstanbul, 1997, s. 228.

⁵ Mustafa Demirci, **"Antik Yunan Kitaplarının Abbasiler Bağdat'ına Yolculuğu"**, İslamiyat Dergisi, c.7, sayı: 2, 2004, s. 46.

ünlü simaların başında Sabit b. Kurra (821-901) gelmektedir. Harran'da yetişen bu çok yönlü filozof zat özellikle tıp alanında ismini duyurmuştur.¹ Benu Musa ailesi olarak bilinen Musa b. Şakir'in oğlu Muhammed b. Musa ile karşılaşmış ve O'nun evinde kendisinden dersler almıştır.² Bağdat'ta Benu Musa ailesi ile birlikte ücret karşılığında tercüme faaliyetlerine katılmıştır.³ Kendi oğlu Sinan, torunu İbrahim'in aynı mesleklerde mahir olmaları⁴, öğretimin ferdi teşebbüslerle şekillendiği kanaatini uyandırmaktadır.

Harran, kültürel ve eğitim açısından zayıflama dönemine girdiği bir esnada Müslümanlar tarafından fethedilmiştir. Harran, Müslümanların hakimiyetine girdikten sonra tam bir ilim merkezi hüviyetine yeniden bürünmüştür. Geleneksel Harran dinine bağlı olan veya bu gelenekten gelen Harranlı bilim adamı ve düşünürler dışında, burada bir çok Müslüman alim de yetişmiştir. Astronomi çalışmalarına tanınan ünlü Battanî, Ebu Katade, İbn Hemdan ve benzeri Harranlı Müslüman bilim adamları arasında şüphesiz en önemlisi, çeşitli alanlarda beş yüzden fazla eser yazdığı rivayet edilen ünlü İslam alimi Takyüddin Ahmed ibn Teymiyye'dir (1263-1328).⁵

Harran Okulu'nun İslam düşünce dünyasında etkileri düşünüldüğünden daha fazla olmuştur. Özellikle yapılan tercüme vasıtasıyla pek çok düşünürün Hermetik ve Neoplatonik düşüncelerden etkilendiği bilinmektedir. Bu anlayışın en köklü temsilcisi olan okullar, yukarıda da ifade edildiği gibi İskenderiye Okulu ile Harran Okulu'dur. Söz konusu etkiler özellikle İbn Sina'nın "Salaman ve Absal"ında, İbn Tufeyl'in "Hay bin Yakzan"ında, Sühreverdi'nin "el-Gurbetu'l-Garbiyye"sinde ve diğer felsefeci İslam Sufilerinin eserlerinde rahatlıkla görülmektedir. Yeni yapılan araştırmalar, Hermesçi felsefi grupların ilk kurucusunun Ammonius Sakkas olduğunu ortaya koymuştur. Sakkas, İskenderiye Okulu'nun ilk filozoflarındanıdır.⁶

Harranlı mütercimlerin baştan beri felsefi ilimleri aktarma ve öğretmede son derece etkili idiler. Felsefi ilimleri Arapçaya aktaran ve öğreten bir grup olarak Harranlı bilgin ve çevirmenlerin kendilerine özgü teori ve görüşlerinin yayılmaları da doğal olacaktı. Aynı anda Yunan felsefesi ile İslam dinini kendi felsefeleri aracılığıyla okuyorlardı. Bu etkinlik, Harran'a özgü kavram ve prensiplerin İslam dünyasına sızmasına yol açmıştır. Buna filozofların engin ilim, düzgün ahlak ve azınlıklar olarak hallerine rıza gösterme gibi vasıfları sebebiyle büyük saygı ve takdir hisleriyle karşılandıkları ve sayıca az olmaları hasebiyle siyasi bakımdan onlara güvenildiğini de düşündüğümüzde⁷ etki alanlarının artmasını rahatlıkla anlayabilmekteyiz.

¹ Kadı Ebu'l-Kasım Said b. Ahmed el-Endulusî, **Tabakatu'l-Umem**, Matbaatu's-Saade, Mısır, Ts., s. 50, 57.

² Cemaluddin Ebu'l-Hasan Ali ibni'l-Kadi'l-Eşref Yusuf el-Kıftî, **Ahbaru'l-Ulema bi Ahbari'l-Hukema**, Mektebetu'l-Mutenebi, Kahire, Ts., s. 81.

³ İbn Nedim, **Fihrist**, Tah: Şeyh İbrahim Ramazan, Daru'l-Maarife, Beyrut, 1997, s. 301, 302.

⁴ El-Kıftî, a.g.e., s. 42.

⁵ Gündüz, a.g.e., s. 44.

⁶ En-Neşşar, a.g.e., s. 235.

⁷ Muhammed Abid el-Cabirî, **Felsefi Mirasımız ve Biz**, Terc: A. Said Aykut, Kitabevi Yay., İstanbul,

Müslüman öğrencilerin eğitiminde gittikçe artan sayıda Sabîî, Hıristiyan ve Zerdüşî öğretmene görev verilmesi ve bunların derslerini Arapça anlatmaları¹, çoğu zaman bunların yabancı düşüncelere bağlı olduklarını unutturuyordu. Bu da etkili olmalarını sağlayan bir başka unsurdu.

Harran Okulu'nun tarihte oynadığı önemli rolü, yakın bölgelerdeki diğer okullara göre çok daha eski, daha etkili ve uzun süreli olduğundan her dönemde kendisinden söz ettirmeyi başarmıştır. Müslümanlarca fethedildikten sonra eski okul varlığını uzun süre devam ettirmese de Harran bir ilim merkezi olarak kalmaya devam etmiştir. Söz gelimi Nurettin Zengi (1118- 1174) döneminde, kendisi ile yakın ve adeta rekabet halindeki Urfa'da bir medrese varken Harran'da dört adet medrese eğitim ve öğretimde bulunmaktaydı². Bu da sonraki dönemlerde bile Harran'ın bir ilim merkezi olarak kabul gördüğünü ortaya koymaktadır.

Bilindiği üzere 1262 yılında Moğol istilası ile şehir çok kötü bir şekilde tahrip edilmiş ve bundan sonra Harran bir daha eski önemine bir türlü kavuşamamıştır. Bu tahribatla birlikte yıllarca önemli bir eğitim kurumu olarak karşımıza çıkan ve felsefi yönüyle tebarüz eden Harran Okulu da kapanmış olmaktadır.

2003, s. 140.

¹ Marshall G. S. Hodgson, **İslam'ın Serüveni, Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih**, İz Yay., İstanbul, c. 1, s. 253.

² **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, Red: Hakkı Dursun Yıldız, Çağ Yay., İstanbul, 1989, c. 14, s. 84.